

บทที่ 5

บทสรุป

การก่อตัวของชุมชนในกรุงเทพฯ ในฐานะเมืองศูนย์กลางพระราชอาณาจักรในเวลาอันรวดเร็วภายหลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกสลายลง ด้วยเงื่อนไขปัจจัยที่มีส่วนสืบเนื่องจากการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ ผลักดันให้พื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีการขยายตัว และชุมชนที่เพิ่มขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา ความปั่นป่วนทางสังคมและการเมืองในสมัยอยุธยาตอนปลาย สุนทรียภาพทางการเมืองเนื่องจากสงครามนับแต่เสียกรุงเป็นช่องว่างให้กลุ่มชุมชนทางการเมืองหลายกลุ่มมีโอกาสขยายอิทธิพลและแสดงบทบาททางการเมือง ด้วยเป้าหมายที่ชัดเจนและพื้นฐานการสนับสนุนทางเศรษฐกิจที่ได้เปรียบกลุ่มอื่น ตลอดจนการตัดสินใจเลือกที่ตั้งของเมือง ทำให้ชุมชนพระเจ้าตากสินประสบความสำเร็จในการตั้งสมออำนาจและสถาปนาศูนย์กลางการเมืองที่เมืองธนบุรี จากสภาพที่ถูกทำลายภายหลังการโจมตีของพม่าได้ถูกฟื้นฟูขึ้นมาอีกราวหนึ่ง การตั้งชุมชนของเมืองหลวง นับแต่สมัยธนบุรีถึงกรุงเทพฯ ปรากฏหมู่บ้านของกลุ่มชุมชนเชื้อชาติวัฒนธรรมภาษา ผู้อพยพเข้าแทนที่เพื่อผ่อนคลายปัญหาการขาดแคลนแรงงานพื้นฐานของสังคมในยุคแรก ๆ และได้เป็นส่วนหนึ่งของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการก่อรูปของสังคมเมือง รัฐบาลใหม่ต้องเผชิญหน้ากับการสูญเสียผู้คนมาโดยตลอดทั้งจากสงครามอันยืดเยื้อนานปี ภัยธรรมชาติ และพิบัติที่ทำให้เกิดการล้มตายในจำนวนมากเช่นโรคระบาดอย่างรุนแรง ในครั้งคราวที่เป็นการระบาดใหญ่ของโลกในปี พ.ศ. 2363 และปี พ.ศ. 2392

การทดแทนเพิ่มจำนวนพลเมือง มีทั้งการกวาดต้อนจากสงคราม การยกทัพในแต่ละรัชกาลได้ไพร่ เชลยศึกติดตามกองทัพกลับมาด้วย เช่น ในรัชกาลแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ สงครามทางพม่าทำให้เกิดหมู่บ้านทวายที่บ้านคอกกระปือ สงครามกับหัวเมืองมลายูที่ทำให้กรุงเทพฯ มีกลุ่มชุมชนที่มาจากปัตตานี และเมืองทางใต้ สงครามเพื่อขจัดอิทธิพลพม่าในล้านนา กองทัพกวาดคนจากเชียงแสนส่วนหนึ่งส่งลงมากรุงเทพฯ ก็เป็นการเปิดชุมชนแห่งใหม่ให้กับผู้อพยพ เช่นกันกับการเคลื่อนย้ายลาวล้านช้าง จำนวนผู้อพยพมีมากน้อยต่างกันไปในแต่ละครั้ง แต่การอพยพครั้งใหญ่ในกลุ่มชนที่เดินทางเข้าสู่อาณาจักรสยามในช่วงเวลานี้ ได้แก่การเดินทางของมอญ ทำให้ชุมชนมอญเดิมที่เคยเป็นหมู่บ้านมาแต่สมัยอยุธยาได้แผ่กระจายบ้านเรือนเพิ่มขึ้น เนื่องด้วยการ

อพยพ ครอบครัวมากขึ้นทั้งชุมชน ทำให้การตั้งถิ่นฐานใหม่ของมอญลงตัวและปรับเข้ากับสภาพแวดล้อมได้รวดเร็วกว่าการอพยพอย่างกระจัดกระจายเพราะถูกกวาดต้อนจากการทำสงคราม ดังนั้นเมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯให้ยกบ้านแขวงสมุทรปราการและพระประแดงขึ้นเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์ ปี พ.ศ. 2357 และให้อพยพมอญกลุ่มใหญ่ขึ้นในบางส่วนไปตั้งบ้านเรือนเพื่อความสะดวกและรวดเร็วในการตั้งเมือง

การเข้ามาของแรงงานจีนจำนวนมากก็เป็นการเพิ่มจำนวนผู้คนในกรุงเทพฯ เช่นกัน ความแตกต่างนั้นอยู่ที่คนจีนไม่ถูกจัดว่าเป็นไพร่หรือเป็นประชากรถาวรของสังคม คนจีนอพยพในกรุงเทพฯสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีความคิดที่จะกลับคืนสู่บ้านเกิด จึงมักจะเดินทางไป ๆ มา ๆ มากกว่าเข้ามาตั้งชุมชนอย่างถาวร แม้ว่ารัฐบาลไทยจะสนับสนุนต้อนรับการเดินทางเข้ามาของคนจีน แต่ก็มีจำนวนคนจีนขึ้นลงอยู่ตลอดเวลาของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จำนวนขึ้นลงของประชากรในช่วงเวลานี้เป็นไปอย่างรวดเร็วด้วยเหตุที่กล่าวมา การประมาณและคำนวณจำนวนไม่สามารถบ่งบอกตัวเลขที่แน่นอนได้ ทั้งยังไม่มีหลักฐานข้อมูลที่ชี้ชัดนอกจากอาศัยบันทึกของชาวตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งให้จำนวนตัวเลขไว้ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นต้นมา มีจำนวนที่ดูจะสอดคล้องกับความน่าจะเป็นไปได้เมื่อพิจารณาจากการอพยพและการขยายขอบเขตชุมชนสังคมของกรุงเทพฯ จากปีแรก ๆ ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองมีขอบเขตจำกัดอยู่ที่ภายในกำแพงเมืองนั้น พื้นที่ว่างเปล่าได้กลายเป็นหมู่บ้านแผ่กว้างออกไป ความแออัดในกำแพงเมืองทำให้ไม่ถึงร้อยปีแรกก็ต้องขยายเขตพระนครจากแนวกำแพงเดิมด้วยการขุดคลองผดุงกรุงเกษม การขุดคลองนอกจากเป็นการขยายพื้นที่ตั้งหมู่บ้านเพื่อความสะดวกในการเดินทางติดต่อแล้ว รัฐยังให้การสนับสนุนเพื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติตอบสนองการเคลื่อนไหวของชีวิตผู้คนในสังคมด้วย

การตั้งชุมชนใหม่ที่มีกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ อพยพเข้ามาเป็นส่วนประกอบสำคัญของเมืองในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปไม่ว่าจะเป็นภูมิหลังของแต่ละกลุ่มชน และไม่ว่าจะเป็นกระบวนการผลิตเพื่อยังชีพ แต่เศรษฐกิจด้านการค้าต่างประเทศมีบทบาทสำคัญและมีผลกระทบต่อชาวเมือง ทั้งความเป็นอยู่ รสนิยมที่สัมพันธ์กับการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรม จากชีวิตความเคยชินในวิถีชีวิตเดิมเฉพาะกลุ่มได้ปรับเปลี่ยนเข้าสู่กระแสของวัฒนธรรมเมือง การขยายตัวของเมืองทำให้การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมแผ่กว้างไปสู่ชุมชนหมู่บ้านในขอบเขตที่อาจกล่าวเรียกได้ว่าอยู่ในพื้นที่ของ“กรุงเทพฯ” นับจากสมัยแรกของรัตนโกสินทร์ตอนต้น การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

เมืองมิได้จำกัดอยู่เฉพาะบริเวณกำแพงเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองเท่านั้น แต่หมู่บ้านและชุมชนรอบนอกก็ได้เข้ามีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของเมืองด้วยเช่นกัน

การเคลื่อนไหวขยายตัวของเมืองมิได้เป็นไปอย่างอิสระ แต่อยู่ในกระบวนการปรับเปลี่ยนทางสังคมที่รัฐมุ่งเล็งในเรื่องความมั่นคงทางการเมือง ความปลอดภัยภายในสังคม และการขยายตัวของเศรษฐกิจที่เป็นลมหายใจของเมือง เสถียรภาพทางสังคมและเศรษฐกิจภายใต้การดำเนินการของรัฐที่มั่นคงขึ้น ทำให้การเข้าแทรกแซงภายในชุมชนเพิ่มความเข้มข้นตามลำดับเป็นแรงสนับสนุนและสัมพันธ์กับการหลอมรวมทางวัฒนธรรมด้วยการถ่ายทอดความคิด ความรู้ ประเพณี วิธีการดำรงชีวิตจากรัฐสู่ชุมชนอย่างสอดคล้องกับการสร้างเสริมความมั่นคงทางการเมืองปกครอง

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมและทางวัฒนธรรมของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีผลกระทบถึงกลุ่มชุมชนในกรุงเทพฯ ก่อนคนกลุ่มอื่น ด้วยเหตุที่ชาวเมืองอยู่ในกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดของการปะทะกับปัจจัยต่าง ๆ ที่รัฐได้เผชิญ มูลเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในกรุงเทพฯ จึงอาจพิจารณาได้ในเงื่อนไขเบื้องต้น 3 ประการ

1. ในกระบวนการสร้างความมั่นคงทางการเมือง รัฐใช้ข้อบังคับทางกฎหมายเป็นเครื่องมือสำหรับควบคุมสังคมและเป็นการสร้างการยอมรับในอำนาจอธิปไตยของผู้ใหม่ แม้ว่าในสองรัชกาลแรกของรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2367 รัฐบาลกรุงเทพฯ ยังประสบปัญหาในเรื่องระบบเกณฑ์แรงงานไพร่ และการควบคุมอำนาจมุลนาย เจ้านายและขุนนางสามารถสั่งสมอำนาจดำเนินการหาผลประโยชน์จากการช่องสุ่มกำลังนอกระบบ ไพร่ ลูกหนี้ทาส ที่มีโอกาสหลบหนีก็สามารถเข้าพึ่งพิงกลุ่มนอกระบบเหล่านี้ได้ ปัญหานี้เป็นสิ่งที่บั่นทอนเสถียรภาพและประสิทธิภาพในการควบคุมสังคมของรัฐ ก่อนที่จะมีการประกาศยกเลิกไปในต้นรัชกาลที่ 3 ได้มีความพยายามที่จะประนีประนอมในกลุ่มราชสำนักเพื่อเลี่ยงการประจันหน้า แต่ขณะเดียวกันรัฐก็พยายามใช้เครื่องมือควบคุมสังคมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ความสำเร็จในการสร้างความมั่นคงทางการเมืองเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อำนาจส่วนกลางอยู่ในมือของรัฐบาลที่แบ่งปันผลประโยชน์และอำนาจทางการเมืองระหว่างพระมหากษัตริย์กับมุลนายได้อย่างลงตัว เป็นโอกาสอันดีสำหรับการสร้างความมั่นคงและรวมศูนย์อำนาจให้ขึ้นกับราชสำนักโดยตรงในสมัยต่อมา

การกำจัดกลุ่มนอกระบบทำได้เป็นผลสำเร็จเมื่อต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เฝ้าผู้สนับสนุนกลุ่มเหล่านี้ถูกกดดันให้ต้องยอมรับอำนาจศูนย์กลางที่มีผลบังคับใช้อย่างจริงจัง ด้วยบทลงโทษที่รุนแรงปรากฏในการพิจารณาความผิดของพระละครที่รวบรวมไพร่ส่งให้ขึ้น

กับกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ต้องโทษประหารชีวิต ความเดือดดาลจากราชสำนักปิดโอกาสทั้งฝ่ายมุลนายและไพร่ในการเลียงหลิกระบบของราชการ อย่างน้อยได้ลดการเคลื่อนไหวที่อาจก่อปัญหาที่กีดกร่อนอำนาจของรัฐที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย อำนาจที่มั่นคงของราชสำนักและรัฐบาลเป็นผลดีสำหรับการปกครอง และการเข้าแทรกแซงสังคม ไม่ว่าในทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมได้อย่างเข้มข้นกว่าเดิม

2. ความปลอดภัยภายในสังคม แม้ว่าในระหว่างปี พ.ศ. 2325 - 2390 มีสงครามระหว่างสยามกับรัฐและหัวเมืองต่าง ๆ อยู่เกือบตลอดเวลา แต่อันตรายจากสงครามต่อเมืองหลวงได้คลายลงภายหลังสงครามใหญ่กับพม่าในสมัยรัชกาลที่ 1 ดังนั้นจากช่วงแรกที่รัฐยังไม่วางใจในความปลอดภัยจึงต้องระแวดระวังป้องกันเมืองจากการรุกรานของข้าศึก หลังจากนั้นแล้วกรุงเทพฯ อยู่ในสภาวะที่ปลอดภัยกว่าเดิม คนในสังคมที่เคยหว่นหวาดจากสงครามต้องเตรียมพร้อมในการอพยพโยกย้ายอย่างรวดเร็ว ก็ได้คลายความตระหนกกลัว ความวางใจทำให้เริ่มการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในฐานะส่วนหนึ่งของสังคมเมือง

3. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เป็นแรงผลักดันสำคัญที่มีต่อการเคลื่อนไหวภายในกรุงเทพฯ เนื่องจากบทบาททางการค้าต่างประเทศของกลุ่มผู้นำ มีผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบชีวิตของคนในสังคม เพื่อเป็นการสนับสนุนการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แรงงานเกณฑ์ลดความสำคัญ แรงงานจ้างเข้ามาแทนที่ด้วยจำนวนคนจีนที่ไหลหลั่งเข้ามาและมีราคาถูก ไพร่ได้รับการผ่อนปรนให้มีเวลาทำการผลิตเพื่อสนับสนุนการค้าด้วยการลดเวลาทำงานราชการ ทั้งการผลิตเพื่อกิจกรรมเมือง บางส่วนรัฐต้องการในรูปส่วยสินค้า และการเข้าสู่แรงงานในกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก การขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในชีวิตเมือง สิ่งจำเป็นสำหรับการยังชีพไม่สามารถผลิตได้ในเขตศูนย์กลางของเมือง ด้วยเงื่อนไขกิจกรรมเมืองและการค้า การซื้อขายแลกเปลี่ยนมีบทบาททดแทนการเลี้ยงชีพตามความสามารถของตัวเอง พื้นที่เพาะปลูกทำนาเพื่อป้อนตลาดเมืองและตลาดต่างประเทศถูกผลักดันออกไปนอกพระนคร และมีความจำเป็นต้องเพิ่มผลผลิตทั้งเพื่อชาวเมืองและการส่งออก พื้นที่เมืองรอบนอกถูกขยายเพื่อเลี้ยงดูกลุ่มชนภายในเมืองเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนผลผลิต ในฐานะเมืองท่าทางการค้า เรือสำเภาและชาวต่างประเทศพ่อค้าเข้าออกทำการค้าอย่างคับคั่ง สินค้าถูกส่งผ่านและซื้อขาย ชีวิตของชาวเมืองได้สัมผัสกับรูปแบบใหม่ ไพร่ในกรุงเทพฯ มีความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างจะสุขสบายกว่าหัวเมือง ความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนในเมืองที่เมื่อแรกก่อร่างสร้างเมืองในภาวะการณ์ที่สงครามยังคงคุกรุ่นและความมั่น

คงปลอดภัยภายในยังไม่อยู่ในสภาพปกติ เมืองกรุงเทพฯ ในต้นรัชกาลแรกมีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงรอบกำแพงพระนคร พ้นจากนั้นเรียกว่าเป็นท้ายเมือง รัฐได้เข้ากำหนดการขอบเขตที่ตั้งของชุมชนเพื่อสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและชีวิตของเมือง เห็นได้จากการส่งย้ายกลุ่มคนจีนจากบริเวณชุมชนเดิมที่ตั้งพระบรมมหาราชวังปัจจุบัน เปิดพื้นที่ใหม่่ออกนอกเขตกำแพงเมือง และยังสามารถดำเนินการในฐานะตลาดใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ อีกทั้งการดึงกลุ่มผู้คนที่มีความรู้ความชำนาญในกระบวนการผลิตเฉพาะทางเข้าตั้งถิ่นฐานในเมือง ปรากฏเป็นย่านบ้านอาชีพต่าง ๆ ส่วนใหญ่อยู่ในเขตกำแพงเมืองหรือไม่ห่างไกลออกไปนัก การผลิตสินค้าต่าง ๆ เช่น ทำบาตร ดอกไม้ไฟ ดินทอง บ้านหม้อ ช่างหล่อ บ้านบุ บ้านปูน โรงสุราที่บางยี่ขัน ทำปูนในการก่อสร้างที่เตาปูน ทำกระดาดที่บางซ่อน

กิจกรรมการผลิตเหล่านี้สร้างบรรยากาศเมืองที่ห้อมล้อมผู้คนในสังคม ระบบซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นชีวิตของเมืองที่กำหนดพฤติกรรมและวัฒนธรรมในวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ทั้งในส่วนพระราชสำนักกับส่วนของหมู่บ้านชาวเมืองในกรุงเทพฯ ที่ถูกหลอมรวมด้วยการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจากเงื่อนไขปัจจัยที่คล้ายคลึงกัน คนกรุงเทพฯ จึงมีการปรับรูปแบบชีวิต ความคิด ความรู้ ประเพณีวัฒนธรรมด้วยโอกาสของการเลือกสรร

ชาวเมืองถูกแบ่งแยกความแตกต่างจากคนในหัวเมือง วัฒนธรรม ประเพณี วิถีความเป็นอยู่ในการดำรงชีวิต เป็นเรื่องเฉพาะของส่วนเมือง ไม่ว่าจะเป็ชาวเมืองกรุงเทพฯ ที่เป็นคนต่างกลุ่มวัฒนธรรมล้วนอยู่ในกระแสการเคลื่อนไหวนี้ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจถ้าสุนทรภู่ตัวแทนชาวกรุงเทพฯ มักจะให้ภาพเปรียบเทียบชาวเมืองกับชาวบ้านนอก ทั้งเรื่องการเลียนแบบที่ "ขมื่นเอ๋ย เคยให้แต่ในเมือง มาฟังเฟื่องฝ่ายเหนือทั้งเรือแพ"¹ และการดูแคลนที่ข้าราชการบ้านนอกไม่สามารถใช้ชีวิตได้สมกับฐานะที่เป็นมุลนาย เมื่อ". . . ไปชมกรมการบ้านดอนเต็จ ล้วนเลี้ยงเบ็ดหมูเนื่อตูเหลือเชิญ ยกกระบัตร์คัดช้อนทุกเข้าเข็น เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งบั้งปลา"² หรือแม้

¹ กรมศิลปากร, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, หน้า 191.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 108.

แต่ไพร่พลพวจากลาวเมื่อเข้าสู่สังคมเมืองท่ามกลางสภาพแวดล้อมและบรรยากาศใหม่ การปรับตัวกับชีวิตภายในเมืองทำให้เห็นความแตกต่างไปจากลาวในหัวเมือง "บ้านลาวพวกชาวบ้าน ล้วนหุยานอย่างบ่วงเหมือนห้วงหาวาย ไม่เหมือนลาวชาวกรุงที่นุ่งลาย ล้วนกริดกรายหีบหย่งทรง ล้าอาจ"^๓

แต่การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวเมืองมิได้อยู่ในการเคลื่อนไหวภายในอย่างอิสระเท่านั้น มีหลักฐานแสดงให้เห็นความพยายามของรัฐกับการถ่ายทอดความคิดสู่สังคมเพื่อควบคุมการประพฤติปฏิบัติและรูปแบบวัฒนธรรมของชุมชนในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะมาจากการใช้กฎหมาย การเน้นในหลักการความคิดจากพุทธศาสนา "พระราชนิยม" ในรัชกาลต่าง ๆ รวมไปถึงบทบาทในฐานะต้นฉบับทางวัฒนธรรมสำหรับเมือง จากภายในกลุ่มมุลนายที่แวดล้อมราชสำนักกระจายสู่ชุมชน

พลังของวัฒนธรรมต้นฉบับมีอิทธิพลภายในเมือง เนื่องจากเป็นผลผลิตของการปรับเปลี่ยนและกลั่นกรองด้วยรสนิยม การแปรความรู้ ความคิด ทักษะคติ ที่สอดคล้องต้องกันกับการดำเนินชีวิตในเมือง โดยการปรุงแต่งดังกล่าวอยู่ในเงื่อนไขปัจจัยของการสร้างภาพลักษณ์ของเมืองหลวงได้ส่งผ่านลงสู่สังคมเมือง การสลายลักษณะเฉพาะภายในวัฒนธรรมของชุมชนในกรุงเทพฯ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในบางส่วน เกิดจากการรวมตัวอยู่ในสภาพแวดล้อมของการขยายตัวทั้งทางสังคม เศรษฐกิจของเมือง ในช่วง 2 รัชกาลแรกการหลอมรวมทางความคิด การส่งผ่านแนวปฏิบัติทางวัฒนธรรมยังไม่ประสบความสำเร็จนัก ปัญหาอยู่ที่"ความใหม่"ของคนในสังคมเมือง ทั้งส่วนราชสำนักและหมู่บ้าน การแสวงหาต้นฉบับในต้นรัชกาลแรกเห็นได้จากการทบทวนแบบแผนปฏิบัติจากความทรงจำ จากเอกสารเก่าของอยุธยาสมัยพระเจ้าบรมโกษ แต่ก็ยังติดขัดที่ผู้ถ่ายทอดความทรงจำเหล่านี้มีอยู่ไม่มากนัก และข้าราชการใหม่ก็เป็นคนรุ่นใหม่ที่ไม่เคยมีภูมิหลังในวัฒนธรรมราชสำนักมาก่อน ความพยายามดังกล่าวจึงต้องผ่านกระบวนการกลั่นกรองและเลือกสรรจากส่วนราชสำนักกรุงเทพฯเอง ทำให้มีลักษณะแตกต่างเฉพาะตัวของราชสำนักกรุงเทพฯด้วยการเคลื่อนไหวในการถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นกระแสต่อเนื่องที่ได้ปรับรูปของเมือง ผลกระทบ

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.

จากปัจจัยภายนอกคืออิทธิพลวัฒนธรรม แนวคิดทางการเมืองของตะวันตก และการคุกคามทางการเมืองต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวทางสังคม และยังมีแรงปะทะที่กระทบต่อระบบวิธีคิด ความรู้ในสังคมไทย โดยเฉพาะในกลุ่มผู้นำที่ติดต่อสัมพันธ์กับชาวตะวันตกในฐานะตัวแทนทางการทูตตั้งแต่ก่อนการเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ รวมทั้งบทบาทของมิชชันนารีที่มีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนแนวคิดในกลุ่มผู้นำและถ่ายทอดความรู้ทางเทคโนโลยีให้สังคมเมืองกรุงเทพฯ ได้เลือกสรร เปิดโอกาสการรับรู้และเรียนรู้วิชาการบางอย่างที่ทำทลายระบบความเชื่อในจารีตวิธีคิด วัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีบางส่วนผลักดันการเปลี่ยนแปลงของสังคมกรุงเทพฯ ให้เข้าสู่จุดเริ่มต้นใหม่ในภาพรวมของประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์อีกด้วย